SALÁT GERGELY

TÖRVÉNYEK ÉS TÖRVÉNYHOZÁS A QIN- ÉS A KORAI HAN-KORI KÍNÁBAN*

A Qin- és a Korai Han-korban, az egységes kínai birodalom kialakulása idején nagyszabású törvényhozási munkálatok folytak. A törvényekre vonatkozó terminológia nem volt teljesen egységes, de kezdett elkülönülni a *fa,* a *lü* és a *ling* jelentése. A törvényalkotás összetett folyamat volt: törvényhozó hatalommal egyedül a császár rendelkezett, s a végső szót mindig ő mondta ki, de a jogszabályok megfogalmazásában egyes hivatalnokok is fontos szerepet játszottak. A törvényalkalmazó hivatalnokok a gyakorlatban esetenként eltérhettek az írott törvényektől, s kialakult a bírósági gyakorlat intézménye. A törvényhozás hiányosságainak kiküszöbölésére alkalmazták az analógia módszerét.

Minden ország jogrendszerének vizsgálatakor az egyik első elemzendő kérdés az, hogy milyen szervek, intézmények és hivatalnokok vettek részt az adott állam törvényeinek kidolgozásában, meghozatalában, s hogyan zajlott a törvényalkotás. A kutatásunk tárgyát képező Qin- 秦 (Kr. e. 221–206) és Korai Han-korral 漢 (Kr. e. 206–Kr. u. 9) kapcsolatban a rendelkezésünkre álló információk meglehetősen szegényesek; a ránk hagyományozott forrásokban – a *Shiji*ben 史記 és a *Hanshu*ban 漢書 – csak néhány vonatkozó adatot találunk, s az újonnan előkerült szövegleletek alapján sem rekonstruálható a teljes törvényhozási és ítélkezési rendszer.[1] Ennek ellenére az alábbiakban kísérletet teszünk egy átfogó kép megalkotására.

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíjának támogatásával készült.

[1] Elemzésünk során a *Shiji*nek és a *Hanshu*nak a Zhonghua Shuju-féle modern kiadását használtuk. Az újonnan előkerült szövegek a jelen tanulmányban a shuihudi és a zhangjiashani jogi szövegleleteket jelölik. A shuihudi szövegek Kr. e. 216-ra vagy 217-re datálhatók, s Qin államból származnak. A szövegek passzusainál az először Hulsewé *(RCL)* által alkalmazott A, B, C… betűjelzést és számozást használom. A shuihudi szövegek kutatásánál az *SHD* rövidítésű 1978-as kínai kiadvány szövegközlését vettem figyelembe. A zhangjiashani leleteket Kr. e. 186-ra datálják, ezek a Korai Han-kor elejének viszonyait tükrözik. A *Zouyanshu* című zhangjiashani szöveg passzusait Z + sorszám jelöléssel láttam el; az *Ernian lüling*nél az egyes passzusok eredeti címeit adom meg. A *Zouyanshu* szövegénél a *ZYS1–2* rövidítésű szövegközlést, az *Ernian lüling*nél a *ZHMZ* jelölésű kiadványt használtam (pp. 133–210). A shuihudi iratokról bővebben lásd Salát 2003, pp. 113–132; a zhangjiashani leletekről lásd Salát 2005b, pp. 655–670.

I. A TÖRVÉNNYEL KAPCSOLATOS TERMINOLÓGIA

A forrásokból úgy tűnik, hogy a különböző jellegű jogszabályokra Qinben és a Korai Han-korban még nem alkalmaztak egységes és következetes terminológiát, mai értelemben vett jogi *terminus technicus*okról ez idő tájt még nem beszélhetünk. A törvényekre, rendeletekre, eseti rendelkezésekre, utasításokra használt világos terminológia csak jóval később, a Tang-korban 唐 alakult ki. Qinben még ugyanaz a szó jelenthetett különböző típusú szabályokat, s különböző szavak utalhattak azonos jellegű dokumentumokra.

I.1. *Fa*

A legáltalánosabb 'törvény' jelentésű szó a *fa* 法. Érdekes módon a szó leginkább az elméleti jellegű szövegekben, például a legista írásokban jelenik meg, ahol nem konkrét törvényeket jelöl, hanem a büntetések és jutalmak elvont és teljes rendszerét. A *fa* tehát általánosságban jelent törvényt, illetve törvényi rendszert, egyedi szabályokra nemigen alkalmazták. Ezt megmagyarázza a szó alapjelentése: 'minta', 'standard', 'mintául vesz'.[2]

A legisták következetesen a *fa* fontosságáról beszéltek, annak konkrét tartalmát azonban nem tisztázták.

A *Shiji* Shang Yang-életrajzában Shang Yang 商鞅 meg akarja változtatni a törvényeket (*bianfa* 變法). Amikor vitába keveredik egy konfuciánus beállítottságú tudóssal, a dialógusban végig a *fa* megváltoztatásáról, illetve változatlanul hagyásáról beszélnek, anélkül hogy konkrét intézkedésekről szó esne. Végül a fejedelem Shang Yang javára dönt, s megváltoztatják a törvényeket. Ezt a *Shiji* így fejezi ki: „rendeletet *(ling)* adtak ki a törvények megváltoztatására" (*ding bianfa zhi ling* 定變法之令).[3] Vagyis nem *fá*t adtak ki, hanem *ling*et, a *fa* megváltoztatásával kapcsolatban. Ez a példa remekül jelzi, hogy a *fa* nem egyedi törvényt jelentett, hanem elvont törvényi rendszert. Ezután a *Shiji* Shang Yang egyes intézkedéseinél következetesen a *ling* szót használja.

A *Qin Shihuang benji* 秦始皇本紀 fejezetben sokszor szerepel a *fa* szó – különösen az Első Császár feliratain –, de itt is általános, elvont törvényi rendszerként. Egyetlen eset van, amikor a szó konkrét rendelkezést jelöl: a két mágus imént idézett titkos beszélgetésében elhangzik a következő: „Qin törvényei szerint nem lehet egyszerre több [mágikus] módszert alkalmazni; ha nem

[2] A *fa* szó jelentésének fejlődéséről lásd Benická 2001. A kifejezésről lásd még Ames 1983, pp. 108–141. Ez utóbbi könyvfejezet is azt igazolja, hogy a Késő Zhou-kori írásos hagyományban a *fa* elsősorban elvontan jelentett törvényt, konkrét rendelkezésekre csak ritkán használták.

[3] *Shiji* 68, p. 2229.

válik be [valakinek a módszere], akkor azt azonnal megölik." (秦法，不得兼方不驗，輒死。)[4] Ez a rész azonban nyilvánvalóan fiktív, ráadásul feltételezhetően interpoláció a *Shiji* szövegében. Ezt a szóhasználat valószínűsíti: a két tudós a császárt Shihuangként 始皇, Első Császárként említi, ami eltér Sima Qian szokásától. A Qinnel foglalkozó fejezetekben ugyanis a Shihuang kifejezést csak a császár használja magára, az egyéb szereplők „őfelségének", „császárnak" (*huangdi* 皇帝) nevezik, soha nem Első Császárnak.[5] Ezt a nyelvészeti bizonyítékot az interpoláció mellett a *fa* említett használata kiegészíti: lehetséges, hogy a két tudós beszélgetését olyan korban illesztették az Évkönyv szövegébe, amikor a *fá*t már konkrét rendelkezésekre is használták.

A shuihudi 睡虎地 jogi iratokban a *fa* meglehetősen ritkán szerepel. A leggyakrabban az írásjegy nem eredeti értelmében, hanem a *fei* 廢, 'meneszt', 'elvet' kölcsönszavaként fordul elő (C 1, 2, 6, 8, 13, 14, D 120, 121).[6] Két esetben a *fá*val értelmezhetetlen mondatban találkozunk (A 90, 109),[7] egy helyen pedig egy földrajzi név eleme, szintén a *fei* kölcsönszavaként (E 17).[8] Négy olyan cikkely van, ahol a *fa* jelenthet törvényt is (A 87, B 12, D 18, 26).[9] Az utóbbiakban a szó a *tongfa* 同法 összetételben szerepel, s az analógia alkalmazásának kifejezésére szolgál: jelentheti azt, hogy „ugyanazt a törvényt" alkalmazzák, de azt is, hogy „ugyanolyan módon" járjanak el valakivel szemben egy adott esetben, mint egy másikban. Mindezek alapján állítható, hogy a *fa* szót Qinben nem, vagy csak nagyon ritkán használták *konkrét* törvények megjelölésére. A Korai Han-kori *Ernian lüling*ben 二年律令 is – egyetlen kivétellel – a *tongfa* összetételben, illetve kölcsönszóként szerepel a szó. Ezzel szemben a *Zouyanshu*ban 奏讞書 a *fa* néhányszor előfordul konkrét 'törvény' értelmében is, de elsősorban a narratív részekben.

Megjegyzendő, hogy a shuihudi jogi szövegek mellett talált *Nanjunshou Teng wenshu* 南郡守騰文書 *(A Déli tartomány kormányzója, Teng által írt levél)* című rövid szövegben a *fa* nem kevesebbszer, mint tizenkétszer fordul elő, s ebből egyetlen helyen szerepel a *fei* kölcsönszavaként, a többi esetben törvényt jelent. Az esetek többségében hasonló jelentésű szavakkal együtt szerepel: hatszor találkozunk a *falüling* 法律令 (törvény, szabály, rendelet) összetétellel, egyszer-egyszer a *fadu* 法度 (törvények és mértékek) és a *falü* 法律 (törvények és szabályok) kifejezéssel. A szöveg kétszer említi az uralkodó „fényes törvényeit" (*mingfa* 明法), egyszer pedig a „törvények megszegését" (*fanfa*

[4] *Shiji* 6, p. 258.
[5] Bodde 1986, pp. 95–96.
[6] *SHD,* pp. 127, 129, 132, 133–134, 138, 211–212.
[7] *SHD,* pp. 92, 110.
[8] *SHD,* pp. 261–262.
[9] *SHD,* pp. 100, 119, 159, 165.

犯法). A szövegkörnyezet egyértelművé teszi, hogy mindezekben az esetekben a *fa* törvényeket jelent. Ez igazolja, hogy a *fa* szót használták Qinben, de – hasonlóan a legista elméleti munkákhoz és a *Shiji* Qinnel foglalkozó fejezeteihez – általános törvényi rendszer, s nem konkrét, egyedi törvény értelemben. Ugyanez vonatkozik a Korai Han-kor első évtizedeire is, néhány kivételtől eltekintve.

I.2. *Lü*

A jogi sírszövegekben – a shuihudi és zhangjiashani iratokban – a 'törvény' kifejezésére a leggyakrabban használt szó a *lü* 律. Ezért is meglepő, hogy a *Shiji*ben Shang Yang, a nagy törvényhozó életrajzában a *lü* egyszer sem, s az Első Császár évkönyvében is csak egyetlen alkalommal szerepel.

A szövegek azt igazolják, hogy Qinben és Hanban *lü*k szabályozták a legkülönfélébb életterületeket. E *lü*k címeket viseltek, s egy cím alá több rendelkezés tartozhatott. A shuihudi leletcsoportban összesen 32 *lü* címével találkozunk; többségükből ismerünk is néhány rendelkezést, de néhánynak a címét csak onnan ismerjük, hogy valamely más *lü* cikkelye utal rá. A törvények címe a bambuszlapokon az egyes cikkelyek végén volt feltüntetve; a címben a *lü* írásjegy nem mindig szerepel, de ennek valószínűleg nincs jelentősége. A Korai Han-korból is számos *lü*t ismerünk, az *Ernian lüling*ben például 7 *lü* szerepel, de a *Zouyanshu*ban is igen sokszor utalnak *lü*kre.

A shuihudi szövegekben említett *lü*kkel kapcsolatban feltűnő, hogy csak néhány olyan található köztük, amely a büntetőjog területére tartozik. Ennek fő oka az, hogy ezen szövegek büntetőjoggal foglalkozó cikkelyei – a D és az E szövegcsoport elemei – más jellegűek, mint az adminisztratív rendelkezések. Az előbbiek nem törvényi rendelkezéseket tartalmaznak, hanem magyarázatokat és esetleírásokat. Ugyanakkor ezekből is kiderül, hogy a büntetőügyeket és a büntetőeljárást is *lü*k szabályozták. Többször találkozunk egyenes idézettel egy törvényből – ezt esetenként a *lü yue* 律曰 (A törvényben az áll…) kifejezés vezeti be (D 18, 65)[10] –, illetve az „amit a törvény ezen ért" (*lü suo wei* 律所謂, D 65, 120, 142, 144)[11] kifejezés jelzi, hogy a cikkely fentebb egy törvényből idézett. Két cikkelyben szerepel az „ítéljenek felette a törvények szerint" (*yi [qi] lü lun* 以[其]律論) rendelkezés (D 21, 74),[12] illetve találkozunk olyan esettel, amikor a bírság kiszabása „megfelel a törvényeknek" (*ying lü* 應律, D 30),[13] s amikor bírságfizetéskor a vásznat pénzzé lehet átváltani

[10] *SHD,* pp. 159, 185.
[11] *SHD,* pp. 185, 211, 220, 221.
[12] *SHD,* pp. 161, 189.
[13] *SHD,* p. 167.

„a törvények szerint" (*ru lü* 如律, D 75).[14] Kétszer szerepel a „törvényt túllépve" (*ying lü* 贏律, D 186, 187)[15] kifejezés, és egyszer szó esik a „törvények megváltoztatásáról" (*geng qi lü* 更其律, D 173).[16] Az *Ernian lüling*ben szereplő 28 *lü* egy része egyértelműen büntetőjogi vonatkozású, például: *Zeilü* 賊律 *(Törvény a gonosztevőkről), Daolü* 盜律 *(Törvény a lopásról), Gaolü* 告律 *(Törvény a feljelentésről), Bulü* 捕律 *(Törvény az elfogásról), Wanglü* 亡律 *(Törvény a szökésről)*, *Qiulü* 囚律 *(Törvény a foglyokról)*.[17] Hasonlóan, a *lü* a *Zouyanshu*ban is általában büntető jogszabályt jelent.

Azt, hogy a büntetőeljárást is *lü*k szabályozták, a Shuihudiban talált *Minták pecsételéshez és nyomozáshoz* című szöveg igazolja. A vallatással foglalkozó E 2-es cikkelyben ezt az „akiket a törvény szerint meg kell botozni" (*qi lü dang zhiliang zhe* 其律當治[笞]諒[掠]者) kifejezés bizonyítja.[18] Az E 4-es és E 15-ös cikkelyben a „törvények szerint lepecsételi és őrizteti" (*yi lü feng shou* 以律封守) szókapcsolat jelzi, hogy a vádlott tulajdonának lefoglalását is *lü* szabályozta.[19] Ugyanez vonatkozik a bűnös családtagjainak felelősségre vonására és a száműzöttek élelmezésére: az E 17-es cikkely szerint mindkettőt a „törvények szerint" kell végrehajtani (*yi lü bao* 以律包, *yi lü shi* 以律食).[20]

A *lü* szó többször előfordul Teng kormányzó már említett levelében is: hatszor a *fa lü ling* 法律令, egyszer a *fa lü* 法律 összetételben – a kifejezések minden esetben a jogszabályok összességére vonatkoznak. A levél első felének zárásában Teng úgy rendelkezik, hogy embereket küld a járásokban, akik a „törvények szerint" (*yi lü* 以律) ítélkeznek majd a rendeleteket megszegő hivatalnokok felett, ami szintén azt bizonyítja, hogy konkrét ügyekben a *lü*t használták. A Han-kori szövegekben teljesen általános a *lü* alkalmazása 'büntető törvény' értelemben, a példák felsorolása szükségtelen.

A *lü* alkalmazásának vizsgálata felvet egy rendkívül fontos kodifikációs kérdést. Nyugaton a törvényhozást egyszeri nagyszabású kodifikációs aktusokhoz szokták kötni, már az ókorban is (Hammurapi törvénykönyve, Drakón törvényei, XII táblás törvények stb.). Ebben a törvényhozási modellben a törvényhozó hoz egy viszonylag terjedelmes, részletes szabályrendszert, amelyet ünnepélyesen kihirdet, s a továbbiakban legföljebb részleteiben módosít, egészen a következő nagy kodifikációig. Ezt a modellt szokták rávetíteni Kínára is, ahol a Tang-kortól kezdve valóban a dinasztiaalapító által ünnepélyesen kiadott sok ezer cikkelyes törvénykönyvek képezték az ítélkezés alapját.

---

[14] *SHD,* p. 189.
[15] *SHD,* p. 241.
[16] *SHD,* p. 234.
[17] A *lü*k felsorolását lásd Li–Xing 2001, pp. 127–128.
[18] *SHD,* p. 246.
[19] *SHD,* pp. 248, 259.
[20] *SHD,* pp. 261–262.

Kérdéses azonban, hogy Qinben és a Korai Hanban léteztek-e átfogó, egységes törvénykönyvek egy-egy életterület szabályozására. A kérdésre a választ nem tudjuk, de számos jel mutat arra, hogy a kodifikáció nem egyszeri aktusokból állt. Egységes törvénykönyvet az ókori Kínából nem ismerünk. A Hadakozó fejedelemségek korából olyan esetet is csak egyet ismerünk, amikor egy törvényhozó rövid idő alatt sok életterületet újraszabályozott, s ezzel alapvető változásokat hozott – az ismert eset Shang Yanghoz köthető. Shang Yang azonban félig-meddig legendás személy, a rá vonatkozó források két évszázaddal reformjai után keletkeztek, s már Maspero is felvetette, hogy a neki tulajdonított intézkedéseket minden bizonnyal hosszú idő alatt, fokozatosan vezették be a Qin-beli uralkodók.[21] Semmi sem bizonyítja tehát, hogy Qinben voltak rendszerbe szedett, egységes kódexek.

Biztos választ a klasszikus kínai nyelv sajátosságai miatt sem lehet adni. A többes szám hiánya miatt egy-egy intézkedéskor nem tudhatjuk, hogy törvényt vagy törvényeket adott-e ki egy uralkodó. A shuihudi és a zhangjiashani iratokban számos cikkely végén található címmegjelölés, például a shuihudi A csoport első hat cikkelyének végén szerepel a *Tian lü* 田律, 'Törvény a földművelésről' cím. Ez azonban több dolgot jelenthet: például lehet, hogy a cikkely része volt egy terjedelmes törvénynek, amely a *Tian lü* címet viselte; az is lehet azonban, hogy nem létezett ilyen egybeszerkesztett törvény, s a Tian lü megjelölés csupán azt jelzi, hogy az adott cikkely egy olyan szabály, amely a földműveléssel foglalkozik. Több jel mutat arra, hogy ez utóbbi feltételezés áll közelebb a valósághoz.

Egyrészt, nehezen magyarázható, hogy ha létezett egy törvénykönyv a földekről, akkor a sírba miért csak ezt a hat – nem is túl alapvető kérdésekkel foglalkozó – cikkelyt helyezték (ugyanez vonatkozik természetesen a többi törvényre is). Másrészt, a cikkelyek aprólékos részletessége arra utal, hogy nem egy nagyobb egység részeiről, hanem eseti rendelkezésekről van szó. Harmadrészt, a narratív történeti forrásokból – a már említett Shang Yang-féle kodifikációt leszámítva – az derül ki, hogy a törvényhozás alapvető formája az eseti rendelkezés volt; ha egy konkrét eset kapcsán felmerült egy probléma, akkor azt egy vonatkozó rövid rendelkezéssel igyekeztek megoldani. Ez a Korai Han-korra is igaz; a *Hanshu* 漢書 *Xingfazhi* 刑法志 című fejezetének egy terjedelmes része nem is áll másból, mint a tárgyalt korban kiadott eseti rendelkezések felsorolásából, amelyek nem állnak össze egy rendszerré.

Negyedrészt, a *Xingfazhi*ből tudjuk, hogy a Han-dinasztia megalapításakor – a „háromcikkelyes törvény" elégtelennek bizonyulása után – a Han-kori törvénykönyv úgy jött létre, hogy „az ország minisztere, Xiao He 蕭何 összegyűjtötte Qin törvényeit, kiválasztotta azokat, amelyek megfeleltek a kornak, s

[21] Maspero 1978, p. 302.

törvényeket alkotott kilenc fejezetben" (相國蕭何攈摭秦法，取其宜於時者，作律九章。)[22] Ha a Qin-beli törvények egységes törvénykönyvbe lettek volna foglalva, akkor nehéz lett volna egyes cikkelyek kiválogatásával új törvénykönyvet alkotni. S bár a Han-kor elején Xiao He feltehetően valamelyest egységes törvényeket alkotott, tudjuk, hogy a nagyszámú eseti rendelkezés következtében hamarosan a Han-kori *corpus iuris* is különböző típusú jogforrások kezelhetetlen tömegévé vált. Wudi idején „a törvények és rendeletek összesen háromszázötvenkilenc fejezetből álltak; a nagy büntetéssel [halálbüntetéssel] négyszázkilenc cikkely [foglalkozott, amelyek] ezernyolcszáznyolcvankettő esetet, s tizenháromezer-négyszázhetvenkettő halálbüntetéssel járó jogi precedenst tartalmaztak. Az iratok és dokumentumok megtöltötték az asztalokat és az iratládákat, s a felelős [hivatalnokok] nem tudták valamennyit elolvasni."[23] Mindez jelzi, hogy még a Han-korban sem alakult ki az egységes, stabil törvénykönyv eszméje. Ezt a zhangjiashani iratok is bizonyítják: az *Ernian lüling*ben címek szerint, sorban szerepelnek az egyes rendelkezések (ezek címét lásd fent), de egyértelmű, hogy ezek nem fedtek le minden olyan élethelyzetet, amelyek az adott kérdéskörhöz (például lopás) kapcsolódtak.

Ötödrészt, a shuihudi rendelkezések egyike-másika között ellentmondás található. Például a D 86–87-es cikkelyek szerint a családfő következmény nélkül megölheti gyermekét,[24] míg a D 56-os cikkely szerint ezért büntetés jár.[25] Egységes törvénykönyv esetén ilyen ellentmondások kizártak lennének; valószínű tehát, hogy két különböző időben keletkezett rendelkezésről van szó, amelyek egyaránt részei maradtak a Qin-beli joganyagnak. Hasonlóan, a Han-kori rendelkezések sem egységesek – ezt jelzi a fenti idézet is, amely szerint Wu császár idején a törvénykezés megbénult.

Hatodrészt, Teng 騰 kormányzó levelében van egy nagyon fontos mondat, amely közelebb vihet minket a megoldáshoz:

> Ezért [én,] Teng, rendbe szedtem (*xiu* 脩) a törvényeket, szabályokat és rendeleteket, a szántóföldekre vonatkozó rendeleteket (*tianling* 田令), valamint a hitvány és önző [viselkedésre vonatkozó] előírásokat (*fang* 方), leküldtem őket [alárendeltjeimhez], s megparancsoltam, hogy a hivatalnokok világosan hirdessék ki őket, és megparancsoltam, hogy a hivatalnokok és az emberek mind világosan ismerjék meg őket, s ne kövessenek el bűnöket.[26]

---

[22] *Hanshu* 23, p. 1096.

[23] 律令凡三百五十九章，大辟四百九條，千八百八十二事，死罪決事比萬三千四百七十二事。文書盈於几閣，典者不能遍睹。*Hanshu* 23, p. 1101.

[24] *SHD,* pp. 195, 196.

[25] *SHD,* p. 181.

[26] *SHD,* p. 15.

Az ige (*xiu* 脩) jelentése, amelyet Teng használ a törvények „rendbe szedésére”, lehet még ’kijavít’, ’összeállít’. ’felülvizsgál’ stb. Bármely jelentést vesszük is, az első tagmondatból mindenképpen az derül ki, hogy Nanjun 南郡 tartományban a hatályos jogszabályokhoz a kormányzónak valami módon hozzá kellett nyúlnia: vagy összegyűjtésükre és kiválogatásukra, vagy módosításukra, vagy átszerkesztésükre volt szükség. Minden lehetőség azt a feltételezést erősíti, hogy a korabeli Qin joganyaga nem egységes törvényekből, hanem kazuisztikus rendelkezésekből állt, amelyeket szükség esetén újra kellett szerkeszteni és ismételten ki kellett hirdetni. A Han-korra Teng kormányzó levele természetesen nem vonatkozik, de a fentiekben láthattuk, hogy ebben a korban is az egységes kódexek hiánya feltételezhető.

A fentiek egyike sem döntő bizonyíték, összességükben azonban a fenti adatok arra mutatnak, hogy Qinben és a Han-kor elején még nem voltak olyan jól szerkesztett törvénykönyvek, amilyenek legkésőbb a Tang-kortól jellemezték a kínai jogot.

A forrásokban egyetlen olyan utalást találunk, amely ezzel ellentétes.

A *Shangjun shu*ban 商君書 szerepel a következő passzus:

> Az összes [törvényt és rendeletet] állítsák össze egy gyűjteménnyé, s ebből egy példányt tartsanak az Ég Fia palotájában. A törvények és rendeletek számára létesítsenek egy Tiltott Levéltárat (*jin shi* 禁室), amely kulccsal és lakattal zárható, hogy így ne mehessen be [senki], és pecsételjék le. Ebben tároljanak egy példányt a törvényekből és rendeletekből […].[27]

A *Shangjun shu* azonban nem történeti forrás, hanem „filozófiai” szöveg, tehát nem biztos, hogy tanácsait követték. Mindenesetre a Tiltott Levéltár fogalmával más Qin-beli szövegben nem találkozunk. Ráadásul ha létezett is ilyen levéltár, az sem zárja ki, hogy ide az időről időre meghozott eseti rendelkezéseket gyűjtötték össze, s valódi kódexeket nem alkottak belőlük.

I.3. *Ling*

Egy harmadik szó, a *ling* 令 is gyakran előfordul jogszabályok elnevezéseként. A szó a narratív forrásokban igen gyakran ’parancs(ol)’ értelemben, eseti döntéseknél szerepel, amikor az uralkodó megparancsolja valakinek, hogy ezt meg ezt tegye (például verjen le egy lázadást).[28] Ugyanakkor bizonyos esetekben a

[27] 法令皆副置：一副天子之殿中，為法令為禁室，有鍵鑰為禁而以封之，內藏法令，一副禁室中 […]。*Shangjun shu,* p. 42 (26. fej., *Ding fen*); Duyvendak 1963, p. 329.

[28] Lásd például *Shiji* 6, pp. 227, 249, 257 stb.

szót rendeletnek, törvénynek szokták értelmezni. Shang Yang *Shiji*-beli életrajza a főminiszter minden törvényét *ling*nek nevezi, s mint már említettük, a fejezetben a *lü* szó nem is szerepel. A *Qin Shihuang benji* minden olyan alkalommal, amikor az uralkodó elrendel valamit, a *ling* szót használja. Ying Zheng 嬴 政 *ling*et bocsát ki a Lao Ai 嫪毐 fejére kitűzött vérdíjat illetően, az idegenek kiűzéséről, a férfiak életkorának nyilvántartásba vételéről, s *ling*ben utasítja főhivatalnokait, hogy tegyenek javaslatot új uralkodói címre.[29] Kr. e. 221-ben az uralkodóra vonatkozó terminológia módosításakor a császári *ling*et átnevezték *zhaó*vá 詔,[30] ám a *Qin Shihuang benji*ben az Első Császár csupán egyszer ad ki *zhaó*t,[31] a fejezet továbbra is a *ling* szót használja: a császár *ling*ben rendel el nagy nyomozást egy rablótámadás után, *ling* rendelkezik a nagy könyvégetésről és a császári építkezésekről stb.[32] Li Si 李斯 életrajzában is a *ling* szerepel a különböző rendelkezéseknél.[33] A példák alapján úgy tűnik, hogy ha – a jóval korábban élt, de csak Han-kori forrásból ismert – Shang Yang törvényeitől eltekintünk, a *ling* az esetek többségében egyszeri rendelkezést jelentett, nem folyamatosan érvényben lévő jogszabályt. Ám vannak olyan esetek – például a könyvégető rendelet, melyet csak a Han-korban, Kr. e. 191-ben vontak vissza –, amelyeknél a *ling* értelmezhető törvényként is. Ugyanakkor a narratív források a Han-korban születtek, amikor némileg módosult a szóhasználat: amikor a *Hanshu* beszámol egy-egy törvény kiadásáról, gyakran használja a *ling* szót, s bizonyos törvényekre is *ling*ként utal. Ezért a *ling* pontos Qin-beli jelentésének megállapításához elsősorban a shuihudi iratokból kell kiindulni; ezek alapján az is kitűnik, hogy a *ling* a Qin- és a Han-kor között némi jelentésváltozáson ment keresztül.

A shuihudi iratok vizsgálata azt a feltételezést erősíti meg, hogy Qinben a *ling* elsősorban eseti parancs, rendelkezés volt, ráadásul – a narratív forrásokkal ellentétben – általában nem az uralkodótól, hanem különböző szintű hivatalnokaitól eredt. A jogi iratokban is gyakran – összesen 82 cikkelyben – szerepel a *ling* írásjegy. Sok esetben a *ling* különböző hivatalnoki címek eleme (pl. járásfőnök [*xianling* 縣令], járási írnok [*lingshi* 令史]), ám leggyakrabban helyi hivatalnok által kiadott egyedi utasításra utal. A hivatalnok *ling*gel utasítja alárendeltjét például a gabona megmérésére, egy bűnös elfogására stb. A szó némely esetben egyszerű műveltető ige. A *ling* összes esetét megvizsgálva kijelenthető, hogy egyetlenegy olyan előfordulása sem található, amelyben egy-

[29] *Shiji* 6, pp. 217, 230, 232, 235–236.

[30] *Shiji* 6, p. 236.

[31] *Shiji* 6, 257. Emellett az *Évkönyv*ben az Első Császár hamisított végrendeletének elnevezésében (*yizhao* 遺詔) szerepel még a *zhao* írásjegy konkrét rendelkezés értelemben (*Shiji* 6, p. 264). A Második Császár is ad ki néhány *zhaó*t.

[32] *Shiji* 6, pp. 249, 255, 257.

[33] Például *Shiji* 87, pp. 2546, 2548, 2550, 2552 stb.

értelműen jogszabályt jelent. Az *Ernian lüling*ben a helyzet kétértelműbb: itt a *ling* már a címben is szerepel, s a szövegben is többször előfordul, de mindig lehet általános jogszabályként is és eseti rendelkezésként is értelmezni.

A shuihudi iratokat illetően ebben a tekintetben szövegértelmezésem jelentősen eltér Hulsewéétől,[34] aki a *ling*et igeként általában 'parancsol', 'elrendel' (to order) értelemben fordítja, de főnévi előforduláskor így interpretálja: 'a Rendeletek' (the Ordinances) (például A 6, 40, 51 stb.[35]). Explicit módon nem mondja ki, de a szóhasználat arra utal, hogy a *ling*et ebben az értelemben többnek tartotta egyedi hivatalnoki utasításnál. Yates is „rendeletnek" (statute, ordinance) fordítja a *ling*et.[36] Ilyen megkülönböztetésre azonban nincs ok. A *ling* megszegése (*fan ling* 犯令, A 101, C 17, D 120, 121, 122),[37] félretétele (*fei ling* 廢令, D 120, 121),[38] nem követése (*bu cong ling* 不從令, A 6, 51, 99, 106, C 1),[39] illetve a nem a *ling* szerint való eljárás (*bu ru ling* 不如令, A 40, C 6)[40] önálló bűncselekmény-kategóriák voltak. Ezt jelzi az is, hogy létezett egy külön törvény a rendelkezések megszegéséről (*Fan ling lü* 犯令律), amelyet az A 16-os cikkely említ.[41] Az A 6-os cikkelyben található a következő rendelkezés: „Aki nem követi a *ling*et, az bűncselekményt követ el" (有不從令者有罪),[42] az A 101-esben pedig az alábbi: „Aki megszegi a linget, az bűncselekményt követ el" (犯令者有罪).[43] Az A 40-es cikkely szerint, aki nem a *ling* szerint jár el, azt a *lü* szerint megbüntetik (不如令者，皆以律論之).[44] A D 120-as cikkely tisztázza a különbséget két fent említett bűncselekmény között:

> – Mit jelent a „*ling* megszegése" (*fan ling* 犯令) és a „*ling* félretétele" (*fei ling* 廢令)?
> – Amit a törvény (*lü* 律) ezeken ért, [az a következő:] ha a *ling* azt mondja, „ne tedd", és megteszik, az a „*ling* megszegése"; ha a *ling* azt mondja, „tedd meg", és nem teszik meg, az a „*ling* félretétele". A hivatal gyakorlata az, hogy mindkettőt a „*ling* megszegéseként" ítéli meg.[45]

[34] *RCL,* passim.
[35] *SHD,* pp. 30, 62, 68; *RCL,* pp. 25, 49, 56.
[36] Yates 1995, p. 344.
[37] *SHD,* pp. 107, 141, 211–212.
[38] *SHD,* pp. 211–212.
[39] *SHD,* pp. 30, 68, 106, 108, 128.
[40] *SHD,* pp. 62, 132.
[41] *SHD,* p. 52.
[42] *SHD,* p. 30.
[43] *SHD,* p. 107.
[44] *SHD,* p. 62.
[45] *SHD,* pp. 211–212. A cikkelyről lásd Hulsewé 1978, p. 192; Yates 1995, p. 344.

Ezek az adatok mind azt bizonyítják, hogy a *ling* Qinben nem olyan jogszabály volt, mint a *lü,* vagyis nem tartalmazott szankciót. Egyedi parancs, rendelkezés volt, s ha megszegték, akkor azt nem a *ling* alapján büntették, hanem a külön erre vonatkozó *lü,* törvény alapján, amely nyilván tartalmazta a megfelelő szankciókat.

Mindemellett meg kell jegyezni, hogy a különböző források – mind a Qin-, mind a Han-korban – gyakran említették együtt a *ling*eket a törvényekkel. Teng kormányzó levelében például hatszor fordul elő a *fa lü ling* 法律令 összetétel, jelezve, hogy mindhárom az állami akarat megtestesítőjének számít. Az Első Császár Langya-teraszi 琅邪 feliratában, illetve Li Si híres „könyvégető" beszédében szerepel a *fa ling* 法令 összetétel (ez utóbbi szövegben háromszor is), szintén arra utalva, hogy e fogalmakat egy kategóriába sorolták. Az *Ernian lüling*nek, mint láttuk, már a címében is egymás mellett szerepel a *lü* és a *ling,* s ez az összetétel előfordul például a szöveg *Törvény a foglyokról (Qiulü)* című részében is. Ugyanakkor, mint fentebb láttuk, a *fa,* a *lü* és a *ling* egymás mellé helyezése nem a klasszikus kínaiban gyakran előforduló szinonimahalmozás esete: a három kifejezés egymástól viszonylag jól elhatárolható jelentéskörrel rendelkezik.

II. A TÖRVÉNYHOZÓ HATALOM ÉS A TÖRVÉNYHOZÁS

A Qin-beli törvényhozás mikéntjéről rendkívül kevés információval rendelkezünk. Úgy tűnik, a források szerzői – egy-két kivétellel – nem tartották érdemesnek feljegyezni egy-egy törvény születésének körülményeit. A Han-korból már némileg részletesebb adatokkal rendelkezünk, de teljes képet ezek sem adnak. A Qinre vonatkozó források azt teszik valószínűvé, hogy a két dinasztia között e tekintetben nem volt jelentős különbség.

Minden adat arra utal, hogy Qinben a legfőbb törvényhozó a mindenkori uralkodó – Kr. e. 325 előtt a fejedelem (*gong* 公), Kr. e. 325–221 között a király (*wang* 王),[46] Kr. e. 221-től Kr. e. 207-ig a császár (*huangdi* 皇帝) volt. Nem ismerünk egyetlen olyan esetet sem, amikor valamely törvényt ne az uralkodó adott volna ki. Egyetlen látszólagos kivétel szerepel a forrásokban: a *Zhanguo ce* 戰國策 *(A hadakozó fejedelemségek politikája)* című munka egyik Qinre vonatkozó fejezetében egy tanácsadó így győzködi a frissen trónra került Hui 惠 királyt Shang Yang eltávolítására:

> Ha a miniszter túl hatalmas, az ország veszélyben van; ha egy szolga túl közel van, az életedet veszély fenyegeti. Manapság *Qin*ben még a nők

[46] A királyi cím felvételéről lásd *RCL,* p. 127, Maspero 1978, p. 317.

> és a csecsemők is „*Shang* urának törvényeiről" beszélnek, senki nem beszél felséged törvényeiről. Ez azért van, mert ő lett az uralkodó, felséged pedig a miniszterévé vált. De remélem, hogy felséged tudatában van annak, hogy *Shang* ura a halálos ellensége.[47]

Az idézet éppen azt jelzi, hogy ha a törvényeket egy miniszter, és nem az uralkodó nevéhez kötik, az természetellenes, s súlyos következményekkel jár. Vagyis a törvényhozónak az uralkodónak kell lennie, és Shang Yangnak éppen azért kell pusztulnia, mert a közvélemény a törvényeket már nem az uralkodótól eredezteti.

Szintén az uralkodóra vezeti vissza a törvényeket Teng kormányzó levele:

> Régen az embereknek mind megvoltak a helyi szokásaik. Amit hasznosnak tartottak, s amit szerettek és gyűlöltek, az nem volt egyforma. Egyes [szokásaik] károsak voltak az emberekre nézve, [mások] ártottak az országnak. Emiatt a szent királyok (*shengwang* 聖王) megalkották a törvényeket és mértékeket (*fa du* 法度), hogy kiegyenesítsék és helyessé tegyék az emberek szívét, elvessék a gonoszságukat és alantasságukat, s megszabaduljanak gyűlöletes szokásaiktól.

Mivel a levél további részei a törvényszegésből adódó konkrét problémákkal és teendőkkel foglalkoznak Nanjun tartományban, egyértelmű, hogy „szent királyokon" a szöveg a régi Qin-beli uralkodókat érti.

Teng kormányzó levelén kívül a shuihudi iratokban nem találunk utalást a törvények keletkezésével kapcsolatban – a törvénykezők számára nyilvánvalóan egyértelmű volt, hogy a törvények az uralkodótól erednek.

Természetesen mindez nem azt jelenti, hogy az uralkodó maga dolgozta ki, fogalmazta meg és hirdette ki a törvényeket. A történeti források arról tanúskodnak, hogy a törvényhozás, csakúgy, mint az állam irányítása, kollektív munka volt. Az uralkodó egy személyben nem rendelkezett elég információval ahhoz, hogy az ország kormányzását egymaga végezze. Szüksége volt miniszterei segítségére, munkájára, javaslataira is.

A Korai Han-kori törvényhozásról a fő forrásunk a Hanshu *Xingfazhi* fejezete. Az ebben található számos esetleírás szerint egy intézkedés – legyen az törvénykiadás vagy egyéb döntés – általában úgy született meg, hogy valamelyik főhivatalnok kezdeményezte azt az uralkodónál. A kezdeményezés történhetett szóban vagy írásban, beadvány formájában. A javaslat meghallgatása vagy elolvasása után az uralkodó egyrészt jóváhagyhatta az intézkedést. Ennek

---

[47] 大臣太重者國危，左右太親者深危。今秦婦人嬰兒皆言商君之法，莫言大王之法。是商君反為主，大王更為臣也。且夫商君，固大王仇讎也，愿大王圖之。*Zhanguo ce,* p. 75 (3. fej. *Qin könyve 1.*). Vö. Crump 1996, p. 81.

kifejezésére a források – nyilván tömörítve – a *ke* 可 vagy *shan* 善 szót használták. Ebben az esetben az uralkodó elrendelte az illetékes hivatalnokoknak, hogy fogalmazzák meg és foglalják írásba az intézkedést, majd juttassák el az érintettekhez. Másrészt olyan is előfordult, hogy az uralkodó némileg módosította a javaslatot, s ezt a változatot foglaltatta írásba.

Arra is ismerünk példát, hogy az uralkodó maga kezdeményezte egy törvény kiadását vagy módosítását. Ebben az esetben felszólította főhivatalnokait, hogy elképzeléseit konkretizálják, s tegyenek javaslatot a részleteket illetően. Az így született javaslatokat aztán a császár elfogadhatta, s írásba foglaltatta. Volt, hogy az uralkodó felvetett egy problémát, s megparancsolta főhivatalnokainak, hogy vitassák meg. Az intézkedést aztán a vita során született elképzelések alapján alkották meg, oly módon, hogy a különböző javaslatok közül a császár kiválasztotta a neki legjobban tetszőt.[48]

E folyamatot egy példával, a csonkító büntetések eltörlésével, illetve ennek következményeivel szemléltetjük.

Han Wendi[49] császár uralkodása alatt, Kr. e. 167-ben egy Qi-beli 齊 főhivatalnok, Chunyu 淳于 uraság[50] bűnt követett el, amiért egy császári rendelet (*zhao* 詔) alapján elfogták. Egyik lánya utánament Chang'anba 長安, s beadványt (*shangshu* 上書) írt a császárnak, amelyben felajánlotta, hogy apja visszafordíthatatlan megcsonkítása helyett inkább őt tegyék rabszolgává. A beadványt felterjesztették (*zou* 奏 – hogy erre melyik hivatal volt jogosult, azt nem tudjuk) a császárhoz, aki a következő rendelkezést (*ling* 令) hozta:

> Császári rendelet (*zhizhao* 制詔) a császári írnokok számára:
> „[…] Jelenleg a törvényben három megcsonkító büntetés szerepel,[51] de a gonoszság nem szűnik meg. Hol lehet a hiba? […] Ha [valakit] megcsonkítanak, akkor a végtagot levágják, a bőrt felsértik, s az élete végéig nem nő ki. Milyen fájdalmasak e büntetések, s [mi] milyen erénytelenek [vagyunk]! Hogy is felelhetnénk meg »a nép apja és anyja« eszméjének? Töröltessenek el a csonkító büntetések, s legyen, amivel felváltják azokat. Rendeltessék el az is, hogy a bűnösök, mindegyikük [bűnük] sú-

[48] A törvényhozás menetére számos példával szolgál a *Xingfazhi*. Lásd Salát 2005a, pp. 44–64.

[49] Xiaowen, Wendi vagy Wen császár i. e. 180–157 között ült a trónon, viszonylag hosszú uralkodása a Han-dinasztia stabilizációjának, az új viszonyok konszolidációjának időszaka volt. Uralmáról lásd Twitchett–Loewe 1986, pp. 136–141; Loewe 2000, pp. 306–311.

[50] Chunyu gong 淳于公, Chunyu Yi 意 (szül. Kr. e. 206 k.) orvos, hivatalnok volt, rövid életrajzát lásd *Shiji* 105; lásd még Loewe 2000, pp. 51–53.

[51] Valójában a korban legalább ötféle csonkító büntetés létezett: tetoválás, orrlevágás, bal lábfej levágása, jobb lábfej levágása, ivartalanítás. Meng Kang 孟康 (kb. 180–260) kommentárjában így magyarázza az ellenmondást: „A tetoválás és az orrlevágás az kettő, s ha a bal és a jobb lábfej levágását egynek számítjuk, akkor az összesen három." (黥、劓二，刖左右趾合一，凡三也。) (*Hanshu* 23, p. 1098/5. jegyzet.) Az ivartalanítást Meng Kang nem említi.

lyosságától vagy enyheségétől függően, feltéve, ha nem szöknek meg és nem menekülnek el, éveik teljesítésével mentesüljenek [a büntetéssel járó státusvesztéstől]. Legyen mindebből rendelkezés (*ling* 令)!"[52]

Látható, hogy a császár nem közvetlenül adja ki a rendelkezést, hanem a császári írnokokhoz (*yushi* 御史) fordul. Ez utóbbiak nyilván írásba foglalták és továbbították a császári óhajt az illetékes főhivatalnokoknak. A felhívásra két hivatalnok, Zhang Cang 張蒼 főminiszter[53] (*chengxiang* 丞相) és Feng Jing 馮敬, a császári főtitkár[54] (*yushi daifu* 御史大夫)[55] válaszolt egy beterjesztésben (*zou* 奏). Ez utóbbi irat a szokásos udvarias formulák mellett tartalmazza a leendő törvény részletes rendelkezéseit. A beterjesztést a császár egy rendeletben (*zhi* 制) jóváhagyta (*ke* 可). Nemsokára azonban kiderült, hogy az új szabályozás, mely a régi csonkító büntetések helyett botozást írt elő, éppen az ellenkezőjéhez vezetett, mint amire irányult, mivel a botozásba az elítéltek többsége belehalt. Ezért a Wendit követő Jingdi[56] császár Kr. e. 156-ban rendeletet (*zhao* 詔) bocsátott ki, mely szerint a törvényben (*lü* 律) csökkenteni kell a botütések számát. Mivel ez az enyhítés nem bizonyult elegendőnek, Kr. e. 144-ben Jingdi újabb rendeletet (*zhao* 詔) bocsátott ki, melyben tovább csökkentette a botütések számát, illetve felszólította alárendeltjeit, hogy dolgozzanak ki egy rendelkezést (*ling* 令) a botozásnál alkalmazott husángról. A felhívásra Liu She 劉舍 főminiszter[57] és Wei Wan 衛綰, a császári főtitkár[58] válaszolt; kérelmükben (*qing* 請) pontosan leírták a husáng

[52] 制詔御史：[…] 今法有肉刑三，而姦不止，其咎安在？[…] 夫刑至斷支體，刻肌膚，終身不息，何其刑之痛而不德也！豈稱為民父母之意哉？其除肉刑，有以易之；及令罪人各以輕重，不亡逃，有年而免。具為令。*Hanshu* 23, p. 1098.

[53] Zhang Cang (megh. Kr. e. 152) eredetileg a Qin-dinasztia hivatalnoka volt, majd a Han-ház első évtizedeiben is fontos tisztségeket töltött be. Kr. e. 176–162 között Wen császár főminisztere volt. Életrajzát lásd *Shiji* 96 és *Hanshu* 42, lásd még Loewe 2000, pp. 675–676.

[54] Feng Jing i. e. 177-től a vendégek felügyelője (*dianke* 典客), majd Kr. e. 177-től 162-ig császári főtitkár volt; tevékenységéről viszonylag keveset tudunk. Lásd *Shiji* 118, p. 3077, *Shiji* 22, p. 1127; lásd még Loewe 2000, p. 99.

[55] A császári főtitkár a „három főhivatalnok" (*san gong* 三公), vagyis a három legfőbb központi méltóság egyike volt. Eredetileg a főminiszternek (*chengxiang* 丞相) volt alárendelve, de hivatala idővel függetlenedett. Fő feladata a bürokrácia ellenőrzése, a hivatalnokok jogi felügyelete volt. A tisztségről lásd Bielenstein 1980, pp. 8–10.

[56] Xiaojing 孝景, Jingdi vagy Jing császár, Wen császár fia, Kr. e. 157–141 között uralkodott. Uralma alatt a Wendi alatti konszolidáció folytatódott, s a királyságok Kr. e. 154-es felkelésének leverésével tovább nőtt a központi kormányzat hatalma. Uralmáról lásd *Shiji* 11 (e fejezet meglehetősen csonka), illetve *Hanshu* 5; lásd még Twitchett–Loewe 1986, pp. 138–144, Loewe 2000, pp. 338–344.

[57] Liu She Kr. e. 170-től különböző tisztségeket viselt, Kr. e. 147–143 között főminiszter (*chengxiang* 丞相) volt. Lásd *Shiji* 11, p. 445, *Hanshu* 16, p. 614; lásd még Loewe 2000, p. 353.

[58] Wei Wan (megh. Kr. e. 130) különböző tisztségeket viselt, Kr. e. 154-ben tábornokként

méretét, illetve a botozás egyéb szabályait. A *Xingfazhi* nem közli explicit módon, de a következményekből kiderül, hogy a kérelmet a császár jóváhagyta.

Ez az összetett folyamat a *Xingfazhi* szerint korántsem volt egyedi. A leírásból látható, hogy a Korai Han-korban a törvényhozás bonyolult, több elemből álló folyamat volt, amelyben a császáron kívül aktív szerepet játszottak bizonyos udvari hivatalnokok is. A folyamat azt is megmagyarázza, hogy miért nem volt következetes a jogszabályokra vonatkozó terminológia a Han-kori forrásokban. Látható, hogy a császár nem ad ki közvetlenül *lü*t, törvényt, s nem fordul közvetlenül országa népéhez. Császári rendeleteiben (*zhi* 制, *zhao* 詔, *zhizhao* 制詔, *ling* 令) a hivatalnokait szólítja fel a rendelkezések megfogalmazására, illetve a jóváhagyás is rendeletben történik. Ha tehát a császár azt akarja, hogy egy életterületet új törvény szabályozzon, rendeletet ad ki, mely szerint alkotni vagy módosítani kell egy *lü*t vagy *ling*et. Vagyis a törvényhozás legalább kétlépcsős folyamat, a császári akarat először rendeletben jelenik meg, s csak közvetve, hivatalnokai által lesz belőle törvény. A történeti források azonban gyakran rövidítenek, s egy-egy intézkedésre rendeletként vagy törvényként hivatkoznak, nem említve azt, hogy a tartamilag azonos intézkedés az egyik szinten rendelet, a másikon törvény volt. Ráadásul a *ling* szó mindkét szinten alkalmazható volt, s a Han-korban a *Hanshu* tanúsága szerint a *ling*et is alkalmazták olyan jogszabályokra, amelyeket Qinben még *lü*nek neveztek volna.

Bár a *Xingfazhi* számos Korai Han-kori törvényhozási aktusról beszámol, ezek csaknem mind a fenti minta szerint történtek, így a fentinél sokkal többet nem tudunk meg belőlük a Han-kori törvényhozásról. Qinre vonatkozó forrásaink még szegényesebbek, ráadásul az egyes esetek elszórtan helyezkednek el különböző típusú szövegrészekben, így ha legalább vázlatos képet akarunk alkotni a Qin-beli helyzetről, akkor az e forrásokban található adatokat ki kell egészítenünk a Korai Han-kori információkkal. Qinről az egyetlen forrásunk a *Shiji* néhány fejezete, az alábbiakban azokat a részleteket tekintjük át, amelyek elárulnak valamit a Qin-beli törvényhozásról.

A legrészletesebb információkkal Shang Yang életrajza szolgál. Eszerint a Weiből 衛 származó Shang Yang Qinbe utazott, ahol az egyik miniszteren, Jing Jianen 景監 keresztül háromszor is kihallgatást kért és kapott Xiao 孝 fejedelemtől. Arról igyekezett meggyőzni az uralkodót, hogy átfogó reformokra van szükség. Két másik főhivatalnok ellenezte Shang Yang terveit, mondván, hogy nem szabad eltérni a régiek módszereitől, s megváltoztatni a törvényeket.

---

vett részt a királyságok lázadásának leverésében. Kr. e. 147-től császári főtitkár (*yushi daifu* 御史大夫), majd 143-tól – Liu She utódjaként – főminiszter volt 140-ig. Lásd *Shiji* 103, p. 2768, *Shiji* 107, p. 2842; *Hanshu* 5, p. 147, *Hanshu* 6, p. 156, *Hanshu* 46, p. 2200, *Hanshu* 52, p. 2378; lásd még Loewe 2000, p. 577.

A fejedelem azonban végül Shang Yang mellé állt. A történet a *Shiji*ben így folytatódik:

> [Xiao fejedelem], Wei Yangot 衛鞅 [Shang Yangot] kinevezte baloldali hivatalvezetőnek (*zuo shuzhang* 左庶長). Végül rendeletet adtak ki a törvények megváltoztatására.
>
> Egy rendelettel *(ling)* a népet tíz és öt háztartásból álló csoportokba (*shi wu* 什伍) osztották, amelyeknek tagjai vigyázták és megfigyelték egymást, s kölcsönösen feleltek a többiek bűneiért (*lian zuo* 連坐).
>
> Aki [tudott] egy bűnözőről, de nem jelentette fel (*gao* 告), azt derékban kettévágták (*yao zhan* 腰斬); aki feljelentett egy bűnözőt, az ugyanakkora jutalmat kapott, mint aki levágott egy ellenséges fejet; aki rejtegetett egy bűnözőt, azt ugyanolyan büntetés (*fa* 罰) sújtotta, mint aki megadta magát az ellenségnek.
>
> Azoknak a közrendű családoknak, amelyekben kettő vagy több [felnőtt] férfi volt, s nem osztották ketté a háztartást, megkettőzték a katonai adóját.
>
> Aki katonai érdemeket szerzett, az szolgálatai alapján magasabb nemesi rangot (*jue* 爵) kapott; aki magánverekedésbe keveredett, arra [az eset] súlyossága szerint kisebb vagy nagyobb megcsonkító büntetést (*xing* 刑) szabtak ki.
>
> Azok, akik az alapvető foglalkozásokat űzték,[59] földet műveltek és szőttek, és sok gabonát és selymet állítottak elő, felmentést kaptak a közmunka alól. Aki másodlagos haszonszerzéssel foglalkozott, vagy aki lustasága miatt szegény volt, azt lefoglalták (*shou* 收)[60] és [állami] rabszolgává (*nu* 孥) tették.
>
> A fejedelmi család azon tagjai, akik nem szereztek katonai érdemeket, nem kerültek be az uralkodói nemzetség anyakönyvébe.
>
> A tisztségeket, címeket, nemesi rangokat a társadalmi helyzet alapján tették világossá; a földeket és házakat, a rabszolgákat és rabszolganőket, továbbá a ruhákat a családi helyzet alapján lehetett birtokolni. Akik érdemeket szereztek, megbecsülésben részesültek és kiemelkedtek; akik

[59] *Ben ye* 本業, „alapvető foglalkozások": a kifejezés a földművelésre és selyemtermelésre utal, szemben a „másodlagos" (*mo* 末) kézművességgel és kereskedelemmel.

[60] *Shou* 收, többjelentésű szó: *1.* lopott dolgok „megőrzése" – például D 13, 14; *2.* „elfog, őrizetben tart" – D 61, 92; *3.* „elkoboz, lefoglal, állami tulajdonba vesz" – D 55, 96, 149, 150. Ez utóbbi jelentésében a *shou* egyaránt vonatkozhat tárgyakra és személyekre (a D 149-ben például mindkét jelentésben szerepel); személyekre vonatkozva azt jelenti, hogy az illetőt „kisajátítják", „állami tulajdonba veszik", tehát állami rabszolgává teszik. Fordításaimban, bár tudom, hogy a magyarban egy embert bajosan lehet „lefoglalni", mégis következetesen ezt a szót használom, hogy hangsúlyozzam: a korabeli kínai törvények nyelvileg nem tettek különbséget egy személy és egy tárgy konfiskálása között. (Lásd még *RCL,* p. 51, A 41/5. jegyzet.)

nem szereztek érdemeket, ha gazdagok voltak is, nem volt hely, ahol mutogathatták volna [vagyonukat].

A rendeleteket *(ling)* megfogalmazták, de még nem hirdették ki őket (*bu* 布), félvén, hogy a nép nem bízik majd bennük. [Shang Yang] ezért felállított egy három *zhang* 丈 magasságú faoszlopot a főváros piacának déli kapujánál, s kihirdette, hogy aki a köznép soraiból el tudja mozdítani és fel tudja állítani az északi kapunál, az tíz aranyat kap. A nép csodálkozott a dolgon, de [az oszlopot] senki nem merte elmozdítani. [Shang Yang] ezért újra kihirdette: aki el tudja mozdítani [az oszlopot], az ötven aranyat kap. Akadt egy ember, aki elmozdította, és [Shang Yang] azonnal odaadta neki az ötven aranyat, hogy világossá tegye, nem csapja be [a népet]. Ezután kiadták a rendeleteket (*xia ling* 下令).[61]

Sajnos a részletből éppen a törvényhozás menetéről alig derül ki valami. A szöveg szerint Shang Yang intézkedései *ling* formában jelentek meg, s itt szerepel az a már idézett mondat, amely jelzi a különbséget a *fa* és a *ling* között: „rendeletet *(ling)* adtak ki a törvények *(fa)* megváltoztatására" (*ding bianfa zhi ling* 定變法之令). A Shang Yang nevéhez kötött rendelkezések nagy része valamilyen formában megjelenik a shuihudi iratokban is; ott azonban, mint láttuk, az ilyen típusú szabályokra a *lü* elnevezést használták. Valószínű, hogy a fejezetben Sima Qian a Han-kori terminológiát vetítette vissza Shang Yang korára.

A szövegből az sem derül ki, hogy a rendeleteket formailag ki hozta; a vonatkozó mondatoknál nem tudni, hogy a mondat alanya Xiao fejedelem vagy Shang Yang. Mindenesetre az biztos, hogy a reformok bevezetéséhez a fejedelem előzetesen a hozzájárulását adta, s Shang Yang nem a maga jogán, hanem a fejedelem megbízásából hajtotta végre intézkedéseit. Az is megemlítendő, hogy a Shang Yang-életrajz hitelessége meglehetősen kétséges: Sima Qian több mint két évszázaddal a Qin-beli reformer után élt, s mivel Shang Yangon Xiao fejedelem bukása után a Qin-beli hatalmasságok kegyetlen boszszút álltak, elképzelhető, hogy a rá vonatkozó hiteles forrásokat sem tartották fontosnak megőrizni. Emellett az életrajzban számos topikus elem található – ilyenek például a Shang Yang és a többi tanácsadó közötti viták, amelyekben

[61] 以衛鞅為左庶長，卒定變法之令。令民為什伍，而相牧司連坐。不告奸者腰斬，告奸者與斬敵首同賞，匿奸者與降敵同罰。民有二男以上不分異者，倍其賦。有軍功者，各以率受上爵；為私斗者，各以輕重被刑大小。僇力本業，耕織致粟帛多者復其身。事末利及怠而貧者，舉以為收孥。宗室非有軍功論，不得為屬籍。明尊卑爵秩等級，各以差次名田宅，臣妾衣服以家次。有功者顯榮，無功者雖富無所芬華。令既具，未布，恐民之不信，已乃立三丈之木於國都市南門，募民有能徙置北門者予十金。民怪之，莫敢徙。復曰「能徙者予五十金」。有一人徙之，輒予五十金，以明不欺。卒下令。*Shiji* 68, pp. 2229–2231.

vegytisztán jelenik meg a legista–konfuciánus ellentét –, ami szintén arra utal, hogy a fejezet számos része fiktív.

Több információt találunk Li Si életrajzában. Li Si Chuból 楚 utazott Qin-be, ahol a kor legfőbb Qin-beli hatalmasságának, Lü Buweinek 呂不韋 a kíséretéhez szegődött. Lü kinevezte nemesúrnak (*lang* 郎), ami által elérte, hogy Li Sinek lehetősége legyen kihallgatáson megjelenni a királynál, a leendő Első Császárnál. A törvényhozással kapcsolatos első információ Kr. e. 237-re vonatkozik, amikor az életrajz szerint a Han-ból 韓 származó vízépítő mérnökről, Zheng Guóról 鄭國 kiderül, hogy valójában titkos ügynök, s Qin meggyengítésére tör.[62] A következményeket az életrajz így írja le:

> A Qin-beli uralkodói nemzetség tagjai (*Qin zongshi* 秦宗室) és a nagy miniszterek (*dachen* 大臣) mind ezt mondták Qin királyának:
>
> – Azon emberek zöme, akik [más] fejedelemségekből érkeznek, hogy szolgálják Qint, saját uralkodójuk érdekében vándor[tanácsadóskodik] és akadályozza Qint. Kérünk, hogy valamennyi idegent utasíts ki [az országból].
>
> Li Sit illetően is azt javasolták, hogy az elűzendők között legyen. [Li] Si erre beadványt írt [a királynak.][63]

Az életrajz ezután idézi Li Si beadványát, amelynek hatására a király megváltoztatja szándékát:

> Qin királya ezután eltörölte az idegenek kiűzéséről szóló rendeletet *(ling),* visszahelyezte Li Sit a hivatalába, s az ő terveit alkalmazta.[64]

A törvényhozás szempontjából elemezve az eseményt, megállapítható: egy konkrét eseményre válaszul az udvar egyes tagjai – jelen esetben az „uralkodói nemzetség tagjai" (*Qin zongshi* 秦宗室) és a „nagy miniszterek" (*dachen* 大臣) – közös javaslatot tettek egy intézkedés meghozatalára, az idegenek kiűzésére. Egy érintett főhivatalnok, Li Si, aki ekkor az „idegen kiválóság" (*keqing* 客卿) rangot viselte, beadványban (*shangshu* 上書) tiltakozott e rendelet ellen. A beadvány hatására a király visszavonta a rendeletet *(ling)*. Vagyis a törvényhozás itt is több résztvevős folyamat volt: az intézkedésre az udvar tagjai tettek javaslatot, míg egy másik főhivatalnok a javaslat ellen érvelt, s a végső döntést az uralkodó hozta meg.

Hasonló procedúra zajlott le a könyvégetéssel kapcsolatban is. Erről egyrészt a *Qin Shihuang benji,* másrészt – némi eltéréssel – Li Si életrajza számol

---

[62] A történetet lásd *Shiji* 29, p. 1408.

[63] 秦宗室大臣皆言秦王曰：「諸侯人來事秦者，大抵為其主游閒於秦耳，請一切逐客。」[二]李斯議亦在逐中。斯乃上書曰… *Shiji* 87, p. 2541.

[64] 秦王乃除逐客之令，復李斯官，卒用其計謀。*Shiji* 87, p. 2546.

be. Kr. e. 213-ban az Első Császár lakomát tartott a xianyangi palotában, ahol egy Chunyu Yue 淳于越 nevű írástudó azt javasolta, hogy a birodalom területét ossza szét rokonai között. A *Qin Shihuang benji* szerint ezután

> Az Első Császár ezt a javaslatot leutalta [minisztereinek megvitatásra]. A főminiszter, Li Si így szólt…[65]

A Li Si-életrajzban viszont ez áll:

> Az Első Császár ezt a javaslatot leutalta a főminiszternek [Li Sinek]. A főminiszter hibásnak tartotta [Chunyu Yue] érveit, elvetette szavait, s beadványt írt, melyben ez állt…[66]

A két beszámoló közötti fő különbség az, hogy az egyik szerint Li Si érvei szóban hangoztak el, a másik szerint írásban terjesztette be őket. Úgy tűnik, a törvényhozás szempontjából ez a különbség nem volt jelentős, a javaslatokat mindkét módon meg lehetett tenni.

A két fejezet ezután idézi Li Si javaslatát, amely konkrét büntetőjogi lépéseket tartalmazott. Az intézkedést Li Si mindkét változatban *ling*nek nevezi. A *Qin Shihuang benji* az epizódot tömören lezárja: „[A császár] így rendelkezett: »Jóváhagyjuk!«" (制曰：「可。」).[67] Az életrajz beszámol a végrehajtásról is:

> Az Első Császár jóváhagyta [Li Si] javaslatát. Lefoglalták és elvették a *Dalok*at, az *Írások*at, a száz iskola tanításait, hogy a népet tudatlanságban tartsák, s hogy az Égalattiban ne lehessen a múlt segítségével bírálni a jelent.[68]

A könyvégető rendelet is úgy született tehát, hogy egy hivatalnoki javaslatról a császár kikérte egy másik hivatalnok véleményét, majd az ellenjavaslatot fogadta el.

A *Qin Shihuang benji* még néhány esetről beszámol, amelyből képet nyerhetünk a Qin-beli törvényhozás menetéről. Az idegenek kiűzéséről szóló rendeletről a fejezet az alábbi beszámolót adja, amely egybevág a Li Si-életrajzban találhatóval:

> [Qin-ben] széles körű keresés indult, hogy [felkutassák] és kiűzzék az idegeneket. Li Si beadványt írt [a királynak], amelyben meggyőzte [őt, hogy ne utasítsa ki az idegen származásúakat]. Így az idegenek kiűzéséről szóló rendelet [végrehajtását] leállították.[69]

---

[65] 始皇下其議。丞相李斯曰… *Shiji* 6, p. 254.
[66] 始皇下其議丞相。丞相謬其說，絀其辭，乃上書曰… *Shiji* 87, p. 2546.
[67] *Shiji* 6, p. 255.
[68] 始皇可其議，收去詩書百家之語以愚百姓，使天下無以古非今。*Shiji* 87, p. 2546.
[69] 大索，逐客，李斯上書說，乃止逐客令。*Shiji* 6, p. 230.

Olyan esettel is találkozunk, amikor egy intézkedés meghozatalát maga a császár kezdeményezte, ám itt is kikérte hivatalnokainak véleményét:

> Qin ezzel először egyesítette az Égalattit. [A király] rendeletet (*ling* 令) adott ki a főminiszternek (*chengxiang* 丞相) és a császári írnokoknak (*yushi* 御史), amelyben ez állt:
>
> „[…] Én magam, jelentéktelen személyemmel, hadsereget szerveztem és megbüntettem az elvetemülteket és a zavart keltőket. Az őseim templomában lakó szellemek segítségével a hat királyt mind felelősségre vontam gonoszságáért, s az Égalattiban megszilárdítottam [a békét]. Ha most az uralkodói címemet változatlanul hagyom, akkor nem lesz mivel dicsőíteni a sikereimet, s továbbörökíteni őket a későbbi nemzedékekre. Tegyetek hát javaslatot [új] uralkodói címre!"
>
> [Wang] Wan 王綰, a főminiszter, [Feng] Jie 馮劫, a császári főtitkár, [Li] Si, az igazságügyi miniszter és mások így válaszoltak:
>
> – Régen az Öt Császár birtokai ezer mérföldre terjedtek ki, ezeken kívül feküdtek a fejedelmi birtokok és a *yi*-barbárok 夷 területei. A fejedelmek hol megjelentek az udvarban, hol nem, s az Ég Fia nem tudta ellenőrzése alatt tartani őket. Most felséged igazságos hadsereget szervezett, megbüntette az alantasokat és az elvetemülteket, s békét teremtett az Égalattiban. A tengerek közötti [területeket] tartományokká és járásokká szervezte, a törvények és rendeletek egységesek. Ősidők óta nem volt ez így, mindezt az Öt Császár sem tudta elérni. Miután a magiszterekkel (*boshi* 博士) alaposan megtanácskoztuk a dolgot, a következőt ajánljuk: Régen létezett az Égi Felséges (Tianhuang 天皇), a Földi Felséges (Dihuang 地皇) és a Hatalmas Felséges (Taihuang 泰皇); [közülük] a Hatalmas Felséges volt a legbecsesebb. A halálbüntetést is vállalva tiszteleti névként ezt javasoljuk: a királyt nevezzék „Hatalmas Felségesnek". Parancsait nevezzék „rendeletnek" (*zhi* 制), utasításait „rendelkezésnek" (*zhao* 詔). Az Ég Fia magát hívja „Elkülönültnek" (*zhen* 朕).
>
> A király erre így szólt:
>
> – A „Hatalmas" [kifejezést] elvetjük; a „Felségest" *(huang)* azonban megtartjuk, s mellétesszük az ősi „Uralkodó" (*di* 帝) címet. Így a címem neve „Felséges Uralkodó" (*huangdi* 皇帝)[70] lesz. A többi dolog legyen úgy, ahogy tanácsoltátok. – [A király] elrendelte: – Így legyen![71]

[70] Ezt a szót szokás hagyományosan „császárnak" fordítani.

[71] 秦王初并天下，令丞相、御史曰：「[…] 寡人以眇眇之身，興兵誅暴亂，賴宗廟之靈，六王咸伏其辜，天下大定。今名號不更，無以稱成功，傳後世。其議帝號。」丞相綰、御史大夫劫、廷尉斯等皆曰：「昔者五帝地方千里，其外侯服夷服諸侯或朝或否，天子不能制。今陛下[七]興義兵，誅殘賊，平定天下，海內為郡縣，法令由一統，自上古以來未嘗有，五帝所不及。臣等謹與博士議曰：古有天皇，有地皇，有泰皇，泰皇最貴。』臣等昧

A fenti esetben a döntésbe a magiszterek (*boshi* 博士) is beleszóltak: ezek hetventagú testülete a *Shiji* szerint általában rituális ügyekben adott tanácsot.

Rögtön ezután a *Qin Shihuang benji* egy olyan intézkedésről is beszámol, amelyet a császár kezdeményezett, s úgy tűnik, nem kérte ki más véleményét:

> [A császár] elrendelte:
>
> – Úgy hallottam, hogy a legősibb időkben [az uralkodóknak] volt adott neve, de nem volt halotti neve. A középső ősidőben volt adott nevük, és ha meghaltak, a cselekedeteik alapján halotti nevet is adtak nekik. Ily módon a fiú mondott ítéletet atyja felett, az alattvaló az ura felett. Ez óriási ostobaság volt! Én nem követem [az ő szokásukat]. Mostantól fogva elvetjük a halotti nevek [alkalmazásának] módszerét. Én magam az Első Császár vagyok; a későbbi nemzedékek [uralkodóit] a sorszámuk alapján fogják elnevezni, a második nemzedéktől a harmadik nemzedéken át egészen a tízezredik nemzedékig, átörökítve [a császárságot] a végtelenségig.[72]

Ugyanebben az évben, Kr. e. 221-ben történt egy másik eset, amely nagyban hasonlít a könyvégetés előtt történtekhez, csak nem járt olyan súlyos következményekkel:

> [Wang] Wan, a főminiszter és mások ezt mondták:
>
> – A fejedelmeket nemrég döntötted meg, Yan 燕, Qi 齊 és Jing 荊 földje pedig messze van. Ha nem nevezel ki hercegeket (*wang* 王) [e területek élére], akkor nem tudod kormányozni azokat. Kérjük, hogy iktass be hercegeket; reméljük, hogy felséged kegyes lesz engedélyezni mindezt.
>
> Az Első Császár javaslatukat leküldte a többi miniszternek. Az összes miniszter megfelelőnek találta azt, de az igazságügyi miniszter, Li Si a következőket tanácsolta [a császárnak]:
>
> – Azok közül a fiatal [vazallusok] közül, akiknek a Zhou-házi 周 Wen 文 és Wu 武 [király] birtokot adományozott, sokan ugyanazt a családnevet viselték [mint a Zhou királyok]. Utódaik azonban eltávolodtak egymástól, s úgy támadtak egymásra, mintha ősellenségek lettek volna. A fejedelmek egymást megölték és megtámadták, s a Zhou-házi Ég Fia nem tudott véget vetni [az ellenségeskedésnek]. Most a tengerek közötti [területek] Felséged isteni erejének köszönhetően egyesültek, s mind-

---

死上尊號，王為『泰皇』。命為『制』，令為『詔』，天子自稱曰『朕』。」王曰：「去『泰』，著『皇』，采上古『帝』位號，號曰『皇帝』。他如議。」制曰：「可。」 *Shiji* 6, pp. 235–236.

[72] 制曰：「朕聞太古有號毋謚，中古有號，死而以行為謚。如此，則子議父，臣議君也，甚無謂，朕弗取焉。自今已來，除謚法。朕為始皇帝。後世以計數，二世三世至于萬世，傳之無窮。」 *Shiji* 6, p. 236.

egyik tartománnyá és járássá vált. A hercegek és az érdemet szerzett alattvalók az állami adókból gazdag jutalomban részesültek. Bőven megvan mindenük, s könnyű ellenőrzés alatt tartani őket. Az Égalattiban nem érvényesül más akarat [csak a császáré]; ez a nyugalom és a béke elérésének módszere. Fejedelmeket beiktatni nem lenne helyes.

Az Első Császár így felelt:

– Az egész Égalattit keserves, véget nem érő háborúk sújtották, mivel fejedelmek és királyok [osztoztak a birodalmon]. Őseim templomának segítségével az Égalatti békéje most megszilárdult. Ha ismét fejedelemségeket hoznánk létre, az olyan lenne, mintha elvetnénk a háborúskodás magjait, de közben a békét és nyugalmat keresnénk. Nem lenne nehéz [ezt megvalósítani]?! Az igazságügyi miniszter javaslata helyes.

Az Égalattit harminchat tartományra osztotta, a tartományok élén egy kormányzó (*shou* 守), egy parancsnok (*wei* 尉) és egy felügyelő (*jian* 監) állt.[73]

Az intézkedés folyamata tehát hasonló volt más esetekhez: egyes hivatalnokok javasoltak valamit, a császár kikérte a többi hivatalnok véleményét, s a válaszok alapján döntött.

Adódik a kérdés, hogy vajon mely hivatalnokoknak volt joguk intézkedést javasolni vagy véleményezni. A felhatalmazottak körét nem ismerjük. Shang Yang és Li Si esetében láttuk, hogy saját jogukon nem kerülhettek az udvarba, hanem csupán befolyásos pártfogón keresztül. Az Első Császár alatt a fent idézett esetekben az alábbi személyek javasoltak valamely intézkedést:

Kr. e. 237, rendelettervezet az idegenek kiűzéséről
– javaslat: az „uralkodói nemzetség tagjai” (*Qin zongshi* 秦宗室) és a „nagy miniszterek” (*dachen* 大臣);
– ellenjavaslat: Li Si „idegen kiválóság” (*keqing* 客卿).

Kr. e. 221, kezdeményezés az uralkodói terminológia megváltoztatására
– kezdeményező: az uralkodó (címzett: főminiszter [*chengxiang* 丞相], császári írnokok [*yushi* 御史]);

[73] 丞相綰等言：「諸侯初破，燕、齊、荊地遠，不為置王，毋以填之。請立諸子，唯上幸許。」始皇下其議於　臣，　臣皆以為便。廷尉李斯議曰：「周文武所封子弟同姓甚，然後屬疏遠，相攻擊如仇讎，諸侯更相誅伐，周天子弗能禁止。今海內賴陛下神靈一統，皆為郡縣，諸子功臣以公賦稅重賞賜之，甚足易制。天下無異意，則安寧之術也。置諸侯不便。」始皇曰：「天下共苦戰　不休，以有侯王。賴宗廟，天下初定，又復立國，是樹兵也，而求其寧息，豈不難哉！廷尉議是。」分天下以為三十六郡，郡置守、尉、監。*Shiji* 6, pp. 238–239.

– javaslat: Wang Wan főminiszter, Feng Jie, a császári főtitkár (*yushi daifu* 御史大夫), Li Si igazságügyi miniszter (*tingwei* 廷尉) és mások (egyeztetve a magiszterekkel [*boshi* 博士]);
– módosítás: az uralkodó

Kr. e. 221, rendelkezés a császári nevekről
– rendelkező: az uralkodó

Kr. e. 221, javaslat a földek szétosztásáról
– javaslat: Wang Wan főminiszter és mások
– ellenjavaslat: Li Si igazságügyi miniszter

Kr. e. 213, javaslat a földek szétosztásáról, illetve a könyvégetésről
– javaslat: Chunyu Yue, magiszter (*boshi* 博士)
– ellenjavaslat: Li Si, főminiszter.

E felsorolásból látható, hogy az ismert javaslattevők száma elég szűk. Rajtuk kívül a *Shiji* szerint még néhány katonatiszt, illetve mágus adott tanácsot az Első Császárnak egyes egyedi ügyekben. A fentiek alapján biztos, hogy javaslattételi joggal rendelkezett a főminiszter, a császári főtitkár, az igazságügyi miniszter, a magiszterek, illetve az uralkodóház tagjai. Rajtuk kívül valószínűleg még számos tisztség viselője is tehetett javaslatokat. Mivel a *Shiji* csak a legfontosabb politikai ügyeket, illetve az Első Császár személyiségét legjobban bemutató eseteket tárgyalja, az apróbb napi ügyekről írt beadványok szerzőit nem ismerjük. A *Shiji* azonban többször utal rá, hogy Qin Shihuanghoz folyamatosan áramlottak a beadványok és egyéb iratok. Tudós Hou 侯 és Lu 盧 titkos beszélgetésében megjegyzi:

> Az Égalatti ügyeiről, legyenek azok kicsik vagy nagyok, mind Őfelsége dönt. Őfelségének még az iratait is vékával mérik. Minden reggel és este meghatározott mennyiségű munkát [akar elvégezni]; amíg nem teljesíti a mennyiséget, nem tud lepihenni.[74]

Az Első Császár halála után, amikor főemberei eltitkolták a halálát, s holttestét egy lezárt kocsiban tartották, a döntéshozatal úgy zajlott, mint korábban:

> A koporsót egy elkülönített kocsiba helyezték, s a kocsit olyan eunuchok kísérték, akik korábban a császár kegyeiben álltak. Amikor [a kocsi] megállt, [a császárnak] ételeket vittek, a száz hivatalnok pedig ugyan úgy küldte a beadványokat az ügyekről, mint korábban. Az eunuchok az elkülönített kocsiból döntöttek a beadványokról.[75]

[74] 天下之事無小大皆決於上，上至以衡石量書，日夜有呈，不中呈不得休息。*Shiji* 6, p. 258.
[75] 棺載轀涼車中，故幸宦者參乘，所至上食。百官奏事如故，宦者輒從轀涼車中可其奏事。*Shiji* 6, p. 264.

Természetesen nem tudhatjuk, hogy milyen ügyekről döntöttek ily módon. Az azonban ezekből a megjegyzésből is látszik, hogy az Első Császár a hivatalnokai által benyújtott dokumentumok alapján intézte az ügyeket, s mivel a törvényhozás és az egyéb ügyek között nem tettek különbséget, minden bizonnyal a törvények meghozatala is így zajlott.

Arról, hogy az udvarban meghozott törvények hogyan jutottak el a tartományok és járások népéhez, nem sokat tudunk. Minden bizonnyal a shuihudi iratokban is többször említett futárszolgálat vitte az iratokat a tartományokba, ahol a kormányzó hivatalában sokszorosították őket, és szétküldték a járásokba. Erre Teng kormányzónak az előző fejezetben idézett leveléből következtethetünk, amelyben szó esik arról, hogy a kormányzó „leküldi" (*xia* 下) az általa rendszerezett törvényeket alárendeltjeinek, s megparancsolja hivatalnokainak, hogy „világosan hirdessék ki őket" (*ling li ming bu* 令吏明布). Magát a körlevelet pedig „sorban továbbítják" (*yi ci zhuan* 以次傳) az alárendelt egységeknek, míg egy külön példányát (*bieshu* 別書) Jianglingban 江陵 (a tartomány székhelyén) hirdetik ki (*bu* 布). A továbbításhoz a postaszolgálatot használják (*yi you xing* 以郵行). Nagy valószínűség szerint hasonlóan jártak el a törvényekkel és rendeletekkel is.

A fentiek azt mutatják, hogy a törvényhozás folyamatát illetően a Korai Han-kor és a Qin-kor között nem volt jelentős különbség.

III. TÖRVÉNYEK A GYAKORLATBAN

Arról, hogy a törvényeket milyen mértékig tartották és tartatták be, nagyon keveset tudunk. A jogi szövegek preskriptívek, vagyis azt írják le, hogy miként *kell* viselkednie az embereknek. Azt, hogy *valójában* hogyan viselkedtek, nem tudjuk. A Qinre vonatkozó egyetlen forrásból, Teng kormányzó leveléből az derül ki, hogy tartományában abban az időben sem a hivatalnokok, sem a közemberek nem tartották be a törvényeket teljes mértékig. Emellett még a *Shiji*-ből ismerünk néhány esetet, ahol az utazó Első Császárt rablók ijesztik meg, jelezve, hogy a közbiztonság nem volt tökéletes.[76] Hasonló a helyzet a Han-korral kapcsolatban is: éppen a törvények gyakorlati betartásáról/betartatásáról tudjuk a legkevesebbet. Mindenesetre a jogszabályok gyors elszaporodása arra utal, hogy a rendfenntartás Hanban sem működött tökéletesen, s ezt jelzik a narratív források is, amelyek számos rablóról, önjelölt igazságosztóról, igazságtalan hivatalnokról beszámolnak. Mindez azonban túl kevés információ ahhoz, hogy a törvények és a valós viszonyok kapcsolatát elemezhessük.

[76] *Shiji* 6, pp. 249, 251.

Egy rendkívül fontos tényezőt azonban ismerünk, amely a törvények végrehajtásával kapcsolatos: ez a „hivatal gyakorlatának” (*ting xingshi* 廷行事) fogalma. A kifejezés az általunk elemzett Han-kori forrásokban – az *Ernian lülin*gben, a *Zouyanshu*ban és a *Xingfazhi*ben nem szerepel, ugyanakkor 13-szor előfordul a *Kérdések és válaszok Qin törvényeiről* című szövegben. A legtöbb esetben nem derül ki, hogy ez az intézmény milyen kapcsolatban áll az írott törvényekkel, de van két olyan cikkely, amelyből egyértelműen kiderül, hogy mit jelent a „hivatal gyakorlata”:

D 30 […] 100 garast lopnak el, de tudatosan 10 garassal több ellopását jelentik.
Kérdés:
– A feljelentő felett hogyan ítéljenek?
– Bírságként szolgáltasson be egy pajzsot; az egypajzsnyi bírság felel meg a törvényeknek (*ying lü* 應律). De a hivatal[77] gyakorlata az, hogy „gondatlanság”[78] miatt ítélik el [az ilyen feljelentőt], s a bírság két páncélzat.[79]

D 120 – Mit jelent a „rendeletek megszegése” és a „rendeletek félretétele”?[80]
– Amit a törvény ezeken ért, [az a következő]: ha a rendelet azt mondja, „ne tedd”, és megteszik, az a „rendeletek megszegése”; ha a rendelet azt mondja, „tedd meg”, és nem teszik meg, az a „rendeletek félretétele”. A hivatal gyakorlata az, hogy mindkettőt a „rendeletek megszegéseként” ítéli meg.[81]

Ismerünk továbbá egy olyan esetet, ahol a „hivatal gyakorlata” magával a valós tényállással kerül szembe. Ennek a jelen esetben az az oka, hogy a hatóság különös védelemben részesíti saját emberét, a tolvajfogót (amely egyfajta poroszlót jelent):

---

[77] *Ting* 廷: a szó ma bíróságot jelent, de az újkor előtt különféle szintű közigazgatási hivatalokat jelölt. Ezekben folyhatott törvénykezés is, de ez nem volt a *ting* fogalmának lényegi eleme. Ezért itt – Hulsewé (*RCL,* passim) gyakorlatától eltérően – a szót „hivatalnak”, és nem „bíróságnak” fordítom, hogy nehogy önálló, a hivatalszervezettől független bíróság, igazságszolgáltatás létének látszatát keltsem. A *ting*ről lásd még a *Kérdések és válaszok* D 79 cikkelyét (Salát 2003, p. 176).

[78] *Bu shen* 不審, „gondos vizsgálat, utánajárás nélkül”, vagyis gondatlanul (állít valamit). Leggyakoribb esete a „gondatlan feljelentés” (*gao bu shen* 告不審), amelynek meghatározását lásd D 80 (Salát 2003, p. 177). További eseteit lásd például D 33, 35, 36, 37, 38, 80, 84, 93, illetve Z 5, Z 17, *Zeilü, Qiulü, Gaolü.*

[79] *SHD,* p. 167.

[80] A *ling* 令, amit itt „rendeletnek” fordítottam, mint fentebb láttuk, jelenthet „utasítást”, „parancsot” is.

[81] *SHD,* pp. 211–212. A cikkelyről lásd Hulsewé 1978, p. 192; Yates 1995, p. 344.

D 53 Egy tolvajfogó üldöz és elfog egy bűnözőt, [de] a bűnöző agyonveri.[82]
Kérdés:
– A tettest „bűnös szándékú emberölés” vagy „emberölés verekedés közben” [bűne] terheli?
– „Emberölés verekedés közben”; de a hivatali gyakorlat „bűnös szándékú” [emberölésként] kezeli.[83]

Itt tehát hiába nem rendelkezik a törvény arról, hogy az elfogási kísérlet közben a poroszlót megölő bűnözőt súlyosabban kell megítélni, a hivatal gyakorlata pótolja ezt a hiányt, s a tettet súlyosabb kategória („bűnös szándék”) alá sorolja, mint ami a valóságban történtekből következne.[84]

E cikkelyekből látszik, hogy az írott törvények mellett Qinben kialakult a bírósági gyakorlat intézménye is, amely esetenként az írott törvényeknek is ellentmondhatott. Azt azonban, hogy ezt a gyakorlatot milyen formában határozták meg, rögzítették s tették ismertté, s hogy mennyiben szentesítette a központi hatalom, nem tudjuk. Valószínű, hogy Hanban is létezett valamiféle bírósági gyakorlat: erről azonban források hiányában semmit nem tudunk.

Egy másik kifejezés gyakori előfordulása jelzi, hogy sem Qinben, sem a Han-kor elején a törvények értelmezése sem volt egységes, így esetenként az ítélkezési gyakorlat is eltérő lehetett. A Qin-kori *Kérdések és válaszok*ban hatszor szerepel a „mások szerint” (*huo yue* 或曰) kifejezés (D 7, 36, 101, 102, 154, 176).[85] A D 176 cikkely kivételével a többi öt eset mindegyikében a válaszadó egy adott bűnre megad egy büntetést, de hozzáteszi: „mások szerint” ugyanezért másfajta büntetés jár.

Például:

D 7 Egy *sikou* 司寇[86] 110 garast lop, de mielőtt [elfognák], feladja magát.
– Hogyan ítéljenek felette?
– Borotválják le a szakállát, és váljék belőle közrabszolga.[87] Mások szerint: szolgáltasson be bírságként két páncélzatot.[88]

[82] A kínai *sha* 殺 szó egyaránt jelenti azt, hogy „öl” (’életétől megfoszt’), és azt, hogy „gyilkol” (’szándékosan [embert] öl’). Maga a szóhasználat tehát nem utal rá, hogy szándékos emberölésről van-e szó.

[83] *SHD,* pp. 179–180. A cikkelyről, valamint az emberölés különféle eseteiről lásd Hulsewé 1997, p. 205.

[84] A „verekedés közben” és a „bűnös szándékkal” elkövetett testi sértésről lásd Salát 2002.

[85] *SHD,* pp. 154, 170, 203, 204, 225, 236.

[86] *Sikou,* „rablók elleni őr”: viszonylag enyhe, negyedfokú kényszermunkát végző elítélt. Lásd Salát 2003, p. 139.

[87] Lichen *隸臣, „közrabszolga”: harmadfokú kényszermunkát végző elítélt. Lásd Salát 2003, p. 139.*

[88] *SHD,* p. 154.

A D 176 cikkely ugyanígy jár el egy definícióval.[89] Ez arra enged következtetni, hogy az ítélkezési gyakorlat bizonyos esetekben következetlen lehetett, s a törvények nem rendelkeztek világosan minden esetről.

A Han-kori forrásaink közül az *Ernian lüling*ben nem szerepel a *huo yue* (ez a szöveg jellegéből adódik, hiszen törvényszövegben nem fordulhat elő ilyen jellegű, bizonytalanságra utaló jelzés), ám a *Zouyanshu*ban többször is megtaláljuk a kifejezést (Z 1, 2, 3, 4), éppen olyan jelentésben, mint a Qin-beli szövegekben. Ez arra utal, hogy a törvények értelmezése a Han-kor elején sem volt egységes.

Mivel a törvényi rendszer szükségszerűen hiányos volt – hiszen az esetről esetre, fokozatosan kiadott kazuisztikus rendelkezések nem szabályozhattak minden valóságban előfordulható esetet –, a Qin- és Han-beli ítélkezési gyakorlat gyakran használta az *analógia* intézményét. Ez azt jelentette, hogy ha egy esetre vagy körülményre nem volt megfelelő rendelkezés, akkor egy ahhoz hasonló körülményre vonatkozó szabályt alkalmaztak. Az analógiára alkalmazott terminus technicus a *bi* 比 volt. Ez szerepel többek között az alábbi cikkelyekben: D 1, 63, 70, 72, 73, 83, 94, 105, 111, 142, 153, 164.[90] Például:

D 63 „Ha valaki megveri nagyszüleit, azt tetoválják és tegyék falépítővé, illetve gabonaőrlővé."
– Ha valaki a dédszüleit veri meg, hogyan ítéljenek felette?
– Hasonlóan, mint a nagyszülők [esetében].[91]

Az *analógia* eszközével sikerülhetett kiküszöbölni a törvények hiányosságait. Ugyanakkor az analógia visszaélésekhez, illetve ítélkezési következetlenségekhez is vezethetett.

IV. ÖSSZEFOGLALÁS

A fentiekben láttuk, hogy a törvény, jogszabály fogalmának kifejezésére a Qin-korban és a Han-kor elején három szót használtak: *fa, lü, ling*. A *fa* általában nem konkrét rendelkezést jelentett, hanem elvont, általános törvényi rendszert, s a szó főleg elméleti jellegű szövegekben fordult elő. Ami a legközelebb áll a mi 'törvény' fogalmunkhoz, arra a *lü* szót alkalmazták. Számos *lü* létezett, amelyeket a szabályozott életterület alapján láttak el címmel; azt azonban nem tudjuk, hogy az egy területhez tartozó rendelkezéseket összeszerkesztették-e egységes törvénnyé. A források azt valószínűsítik, hogy Qinben és a Korai

[89] *SHD,* p. 236.
[90] *SHD,* pp. 150, 184, 187, 188, 189, 194, 200, 205, 208, 220, 183, 231.
[91] *SHD,* p. 184.

Han-korban még nem léteztek egységes, következetesen megszerkesztett törvények, hanem az egyes életterületeket szabályozó rendelkezéseket fokozatosan adták ki, s ilyen alkalmanként kiadott szabályokból állt össze egy *lü*. A harmadik szó a *ling,* amely Qinben elsősorban eseti rendelkezést, parancsot jelentett, s kiadhatták különféle hivatalnokok, de maga az uralkodó is. A *ling*ek között előfordulhattak olyanok, amelyek nemcsak egyedi esetekre vonatkoztak, hanem a hasonló esetek jövőben esetleg ismétlődő mindegyikére, így az ilyen *ling*ek is törvénynek tekinthetők. Ez különösen a Han-korra igaz.

A törvényhozó hatalmat az uralkodó birtokolta, a rendelkezéseket ő hagyta jóvá, illetve bocsátotta ki. Magukat a rendelkezéseket azonban nem egyedül fogalmazta meg, hanem e feladatot általában tanácsadóira bízta. Ez utóbbiak beadványban vagy szóban beterjesztettek az uralkodónak egy javaslatot, aki azt elutasíthatta, jóváhagyhatta, vagy vitára bocsáthatta, s a különböző hivatalnoki vélemények közül választotta ki a számára legmegfelelőbbet. A Han-kori példán láttuk, hogy a rendelkezést az uralkodó nem közvetlenül birodalma népének adta ki, hanem az udvarban erre illetékes szervnek; ez aztán megfogalmazta, formába öntötte és eljuttatta az érintetteknek.

Az ítélkező hivatalnokok esetenként eltérhettek az írott törvényektől, s így Qinben bizonyítottan, Hanban feltehetően kialakult a bírósági gyakorlat intézménye. A törvényhozás hiányosságainak kiküszöbölésére alkalmazták az analógia módszerét, vagyis előre nem szabályozott esetekre más, hasonló ügyekre vonatkozó törvények szerint ítélkeztek.

A Qin- és Han-kori szövegek elemzéséből kitűnik, hogy a két korszak között a törvényhozást illetően nem volt nagy eltérés, a Han-dinasztia Qin intézményeit és gyakorlatát örökölte meg, s fejlesztette tovább. Ez más területekre is igaz: bár a hagyományos nézet szerint a két dinasztia között éles törés történt az élet minden területén, az újonnan felfedezett források egyre inkább azt igazolják, hogy sokkal inkább szerves fejlődésről, mint gyors változásról beszélhetünk. Ez pedig szükségessé teszi, hogy a kínai történelem e fontos korszakára vonatkozó elképzeléseinket újragondoljuk.

IRODALOM

Rövidítések

RCL A. F. P. Hulsewé: *Remnants of Ch'in Law. An Annotated Translation of the Ch'in Legal and Administrative Rules of the 3rd Century B. C. Discovered in Yün-meng Prefecture, Hu-pei Province, in 1975*. Leiden: E. J. Brill, 1985. (Sinica Leidensia edidit Institutum Sinologicum Lugduno Batavum, Vol. XVII.)

SHD Shuihudi Qin Mu Zhujian Zhengli Xiaozu 睡虎地秦墓竹簡整理小組: *Shuihudi Qin mu zhujian* 睡虎地秦墓竹簡. [A shuihudi Qin-beli sír bambuszlapjai.] Beijing: Wenwu Chubanshe, 1978.

ZHMZ Zhangjiashan ersiqi hao Hanmu zhujian zhengli xiaozu 張家山二四七號漢墓竹簡整理小組: Zhangjiashan Hanmu zhujian 張家山漢墓竹簡. [A zhangjiashani Han-kori sír bambuszlapjai.] Beijing: Wenwu chubanshe, 2001.

ZYS1 Jiangling Zhangjiashan Han Jian Zhengli Xiaozu 江陵張家山漢簡整理小組. 1993. „Jiangling Zhangjiashan Han jian »Zouyanshu« shiwen (yi) 江陵張家山漢簡 «奏讞書» 釋文 (一)." [A jianglingi Zhangjiashannál talált „Beadványok és jelentések" című Han-kori szöveg átirata 1.] In: *Wenwu* 1993/8: 23–25.

ZYS2 Jiangling Zhangjiashan Han Jian Zhengli Xiaozu 江陵張家山漢簡整理小組. 1995. „Jiangling Zhangjiashan Han jian »Zouyanshu« shiwen (er) 江陵張家山漢簡 «奏讞書» 釋文 (二)." [A jianglingi Zhangjiashannál talált „Beadványok és jelentések" című Han-kori szöveg átirata 2.] In: *Wenwu* 1995/3: 31–36.

Ames, Roger T. (1983): *The Art of Rulership. A Study in Ancient Chinese Political Thought.* Honolulu: University of Hawaii Press.

Benická, Jana (2001): Fa: Did Its Meaning Change in Chinese Philosophy? Some Remarks on Fa in Confucianism and Legalism. In: *Asian and African Studies,* Vol. 10, No. 1, pp. 44–55.

Bielenstein, Hans (1980): *The Bureaucracy of Han Times.* Cambridge–London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney: Cambridge University Press.

Bodde, Derk (1986): The State and Empire of Ch'in. In: Twitchett, Denis–Loewe, Michael (eds.): *The Cambridge History of China. Volume I. The Ch'in and Han Empires, 221 B.C.–A.D. 220.* Cambridge: University of Cambridge Press.

Crump, J. I. (1996): *Chan-kuo Ts'e.* Revised ed. Ann Arbor: Center for Chinese Studies, The University of Michigan. (1st ed. 1973.)

Duyvendak, J. J. L. (1963): *The Book of Lord Shang.* London: Arthur Probsthain. (1st ed. 1928.)

Hanshu 漢書. [A Han-dinasztia története.] Beijing: Zhonghua Shuju, 1962.

Hulsewé, A. F. P. (1978): The Ch'in Documents Discovered in Hupei in 1975. In: *T'oung Pao,* Vol. 64, 4–5. pp. 175–217, 338.

Hulsewé, A. F. P. (1997): Qin and Han Legal Manuscripts. In: Shaughnessy, Edward L. (ed.): *New Sources of Early Chinese History. An Introduction to the Reading of Inscriptions and Manuscripts.* Berkeley: The Society for the Study of Early China and The Institute of East Asian Studies, University of California, pp. 193–221.

Li Xueqin–Xing Wen (2001): New Light on the Early-Han Code: A Reappraisal of the Zhangjiashan Bamboo-slip Legal Texts. In: *Asia Major*, 3rd ser. Vol. 14, part 2: Essays Contributed in Honor of the Eightieth Birthday of Michael Loewe, pp. 125–146.

Loewe, Michael (2000): *A Bibliographical Dictionary of the Qin, Former Han & Xin Periods (221 BC–AD 24).* Leiden–Boston–Köln: Brill.

Maspero, Henry (1978): *Az ókori Kína.* [La Chine antique.] Ford. Csongor Barnabás. Budapest: Gondolat Kiadó.

Salát Gergely (2002): Az ítélkezést befolyásoló tényezők Qin állam törvényeiben. In: Birtalan Ágnes–Yamaji Masanori (szerk.): *Orientalista Nap 2001.* Budapest: MTA Orientalisztikai Bizottság–ELTE Orientalisztikai Intézet, pp. 90–102.

Salát Gergely (2003): *Büntetőjog az ókori Kínában. Qin állam törvényei a shuihudi leletek alapján.* Budapest: Balassi Kiadó. (Sinológiai Műhely 3.)

Salát Gergely (2005a): Az első kínai „jogtörténet" – Ban Gu értekezése a büntetésekről. In: Hamar Imre–Salát Gergely (szerk.): *Kínai filozófia és vallás a középkor hajnalán.* Budapest: Balassi Kiadó, pp. 13–75.

Salát Gergely (2005b): A zhangjiashani leletek és a *Zouyanshu.* In: Birtalan Ágnes–Rákos Attila (szerk.): *Bolor-un gerel. Kristályfény/Chrystal-Splendour. Tanulmányok Kara György profesz-*

szor 70. születésnapjának tiszteletére/Essays presented in honour of Professor Kara György's 70th birthday. II. kötet. Budapest: ELTE Belső-ázsiai Tanszék, pp. 655–670.

Shangjun shu 商君書. [Shang urának könyve.] In: *Zhu zi ji cheng* 諸子集成 5. kötet. Shanghai: Shanghai Shudian, é. n.

Shiji 史記. [A történetíró feljegyzései.] Beijing: Zhonghua Shuju, 1975.

Twitchett, Denis–Loewe, Michael (1986): *The Cambridge History of China. Volume I. The Ch'in and Han Empires, 221 B.C–A.D. 220.* Cambridge: Cambridge University Press.

Yates, Robin D. S. (1995): State Control of Bureaucrats under the Qin: Techniques and Procedures. In: *Early China,* Vol. 20, pp. 331–365.

Zhanguo ce 戰國策. [A hadakozó fejedelemségek politikája.] Shanghai: Shanghai Guji Chubanshe, 1985.